

jaar duizend: ook zonder dam werd er toen al flink ingegrepen. Ad van Bommel neemt ons op dezelfde thema's mee naar de eeuwen daarna waarin de ingrepen en discussies gewoon doorgingen. De afdamming had wel redelijk grote gevolgen voor Utrecht, dat de Vaartsche Rijn kreeg om scheepvaarttoegang te behouden, zoals Kaj van Vliet in zijn deel laat zien. Ten slotte beschrijven Hans Renes en Taco Hermans de ruimtelijke ontwikkeling van dorpen en kastelen in het gebied, oftewel de plaatsen waar al die mensen woonden die de ingrepen pleegden. In het rijk geïllustreerde boek zijn veel (nieuwe) kaarten te vinden, gemaakt door Eddie Poppe, waaronder een grote verzamelkaart achterin het boek.

Het boek richt zich vooral op de landschappelijke en ruimtelijke aspecten van het gebied. Zoals gezegd, over de dam zelf lezen we weinig, en dat geldt tot op zekere hoogte ook voor een van de nieuwe waterwegen die werd gegraven, de Vaartsche Rijn. We lezen wel waar die vaart lag en welke onderhandelingen erover zijn gevoerd. Daardoor blijven vragen als hoe die werken zijn gecreëerd, wie ze betaalde en welke inzet aan arbeid en materiaal er nodig was, onderbelicht. Maar er is genoeg over om een interessante geschiedenis te lezen. De duidingen van verschillende ontginningen in de hogere en lagere delen, van de eigendomsverhoudingen en hier en daar zelfs van discussies over bepaalde aspecten in het vakgebied van de schrijver, maken dit een interessant boek. De toon is toegankelijk, maar zeker niet licht te noemen: de lezer moet even serieus aan het werk, maar wordt dan beloond.

De structuur van het boek is helder: we starten met het landschap en gaan daarna chronologisch door het gebied heen. Een afsluitende discussie biedt het boek niet, wat ik jammer vind. De hoofdstukken onderling hebben relatief weinig expliciete relaties, waardoor een overkoepelende duiding wat mij betreft nog extra welkom was geweest. Op zich kan de lezer zich via de hoofdstukken prima een beeld vormen van de veranderingen in het landschap. Het ontbreken van een scherp voor-na perspectief is ongetwijfeld historisch een adequate weergave. In plaats van een breuk met een oud landgebruik, moeten we de dam zien als een interventie in een redelijk continue proces van menselijke aanpassingen in het landschap – waarop de niet-menselijke actoren zoals water dan weer reageerden. Het is alleen voor de lezer wat lastig om de titelheld van het boek – de dam bij Wijk – in het verhaal te herkennen. Sommige helden blijven op de achtergrond...

De structuur van het boek is helder: we starten met het landschap en gaan daarna chronologisch door het gebied heen. Een afsluitende discussie biedt het boek niet, wat ik jammer vind. De hoofdstukken onderling hebben relatief weinig expliciete relaties, waardoor een overkoepelende duiding wat mij betreft nog extra welkom was geweest. Op zich kan de lezer zich via de hoofdstukken prima een beeld vormen van de veranderingen in het landschap. Het ontbreken van een scherp voor-na perspectief is ongetwijfeld historisch een adequate weergave. In plaats van een breuk met een oud landgebruik, moeten we de dam zien als een interventie in een redelijk continue proces van menselijke aanpassingen in het landschap – waarop de niet-menselijke actoren zoals water dan weer reageerden. Het is alleen voor de lezer wat lastig om de titelheld van het boek – de dam bij Wijk – in het verhaal te herkennen. Sommige helden blijven op de achtergrond...

HERMAN
HAVEKES

Fons Meijer, *Verbonden door rampspoed. Rampen en natievorming in negentiende-eeuws Nederland*. Hilversum: Verloren 2022, 253 pp., ISBN 9789464550085, pb.

Lotte Jensen, *Wij en het water. Een Nederlandse geschiedenis*. Amsterdam: De Bezige Bij 2022, 295 pp., ISBN 978-9-031-8561-3, hb.

Een 'dubbelrecensie', aangezien de boeken van Meijer en van Jensen relatief kort na elkaar verschenen en inhoudelijk veel met elkaar te maken hebben. In het meest recente boek van Jensen wordt ook regelmatig teruggegrepen naar de eerdere beschouwingen van Meijer. Beide uitgaven zijn in zoverre moeilijk los van elkaar te zien.

Allereerst het boek van Fons Meijer. In dit compacte proefschrift wordt onderzocht hoe momenten van grootschalige rampspoed in de negentiende eeuw hebben bijgedragen aan de Nederlandse natievorming. Die rampspoed bestaat met name uit de grote overstromingen in deze eeuw en de Leidse buskruitram্প van 1807. Dit waren zogenaamde *community disasters* (zij troffen hele gemeenschappen) en *rapid onset disasters* (zij voltrokken zich in relatief korte tijd). Meijers onderzoek maakt deel uit van de bredere studie 'Dealing with disasters in the Netherlands. The shaping of local and national identities

1421-1890' die tussen 2017 en 2022 aan de Radboud Universiteit werd uitgevoerd. Promotoren waren de professoren Lotte Jensen en Jan Hein Furnée.

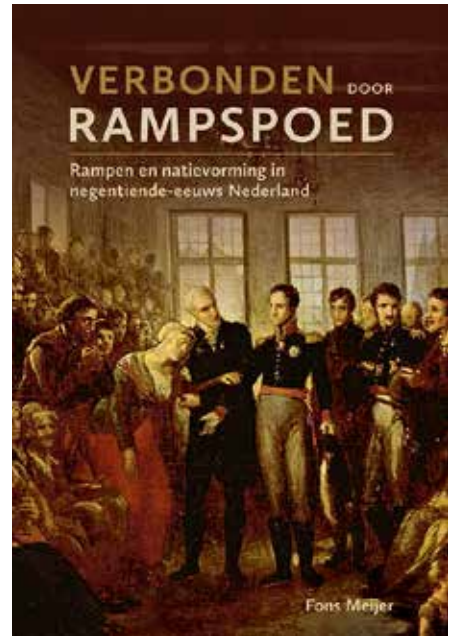
Om maar direct met de deur in huis te vallen: in zijn boek toont Meijer overtuigend aan dat al die rampen duidelijk hebben bijgedragen aan de natievorming van het toen nog prille koninkrijk. Hij spreekt in dat verband van *rampennationalisme*. Alle publicaties en activiteiten die naar aanleiding van rampen werden gepubliceerd en ondernomen, propageerden namelijk, zij het vaak impliciet, het idee van Nederland als *solidariteitsgemeenschap* van betrokken burgers die zich met elkaars leed identificeerden en die elkaar actief bijstonden in tijden van rampspoed. De verlicht-christelijke oriëntatie werd daarbij doorgaans niet onder stoelen of banken gestoken. De ramp, maar vooral de grootschalige liefdadigheid die zich in buitengewoon succesvolle nationale collectes manifesteerde, zou zagezegd een bewijs zijn van de speciale band tussen God en de Nederlandse natie.

Het boek is als volgt opgebouwd. Na een korte inleiding beschrijft hoofdstuk één de verschillende rampen, onderverdeeld in stormvloeden, rivieroverstromingen, stadsbranden en explosies. Bijna ieder decennium vond wel een grote ramp plaats (p. 37). Ook de opstelling en rol van de media en nieuwsvoorziening komt aan bod. Door de publiciteit beleefde men de ramp verderop als dichtbij en voelde men zich verbonden met de getroffen. Aldus kon de ramp een nationaal karakter aannemen. Ook het optreden van de vorst vormde vaak een identificatiepunt voor de Nederlandse nationale gemeenschap.

In hoofdstuk twee staat dat optreden van de vorsten centraal. Hun initiatiefrijke, betrokken en compassievolle opstelling, iets wat zowel gold voor Lodewijk Napoleon, Koning Willem I als – aanvankelijk – Koning Willem III (Willem II beleefde geen grote rampen) maakte grote indruk. Door het oppakken van de hulpverlening, het uitschrijven van nationale collectes met significante eigen bijdragen, het vaststellen van nationale dank- en bededagen en het toekennen van koninklijke onderscheidingen als de watersnoodmedailles speelden zij een cruciale rol. Lodewijk Napoleon, die als bekend de waterstaatszorg het 'belangrijkste onderwerp in Holland' vond, werd zelfs gezien als (nieuwe) 'Vader van 't Vaderland' (p. 61).

Hoofdstuk drie behandelt het nationale zelfbeeld van Nederland als liefdadige natie. Veel auteurs roemden deze eigenschap van hun landgenoten en bestempelden het als een typisch Nederlandse karaktertrek (pp. 96-99). De minister van BZK noemde Nederland bij de herdenking van de Leidse buskruitramp van 1807 de 'mededeelzaamste Natie van Europa' (p. 102). Meijer onderscheidt de vele vanuit de (bovenlaag van de) bevolking ondernomen activiteiten in gedichten, preken en lofzangen op helden. Bij die preken komen ook de boetepredikers, zoals in het bijzonder de Brit Thelwall, aan de orde: 'Keert u tot Hem die slaat' (pp. 114-116). Zij voerden echter niet de boventoon, zo benadrukt Meijer.

Over de betekenis van de vele, vaak ook via particulier initiatief verzamelde, donaties werd trouwens verschillend gedacht. Velen zagen die als werkzame liefde, als de liefde die God voor Nederland voelde. Maar anderen zetten vraagtekens bij de deze liefdadigheid. Zo vond Thorbecke de armenzorg een algemeen en publiek belang dat in tegenstelling tot de toenmalige structuur door de staat zou moeten worden opgepakt. Ook Multatuli was die mening toegedaan. Zijn standpunt was ongetwijfeld beïnvloed door de in zijn ogen veel te lage – zij het door hem onjuist aangegeven – opbrengst van de inzameling voor de slachtoffers van de watersnood op Java van 1861 (pp. 124-128). Fundamentele was de kritiek dat in plaats van steeds inzamelingsacties te organiseren het beter zou zijn het eigenlijke probleem aan te pakken, namelijk de slechte toestand van veel dijken.

Hoofdstuk vier gaat over de mobilisatie van het medelijden dat giften moest opwekken. Dat medelijden was een 'krachtige motor van de Nederlandse natievorming' (p. 133). Een viertal tekstsoorten is hiervoor onderzocht: gedenkboeken, voordrachten van letterkundige genootschapsdichters, rampnovellen en ooggetuigenverslagen. Op die gedichten, die stevast uitmondde in donatieverzoeken, kwam wel kritiek van mensen als Bilderdijk en De Genestet, die spraken van 'rijmelarij' en 'verzen lijmen'. Zij deden niettemin hun werk.

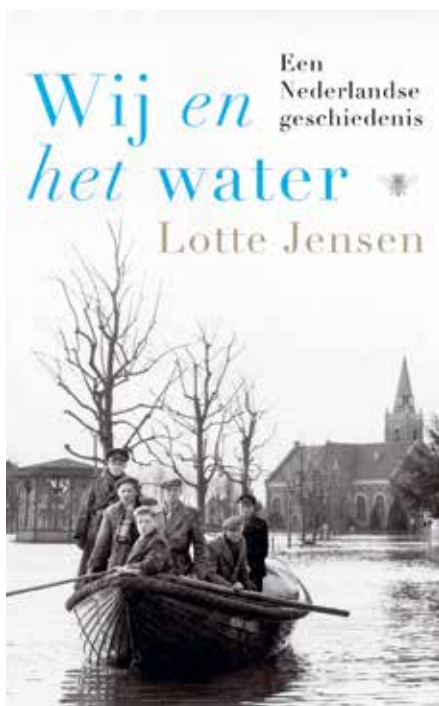
Het vijfde en laatste hoofdstuk verhaalt over Gevende Vaderlanders en stelt twee grote inzamelingsacties centraal: die van na de overstroming van 1825 en die van 1881 na de overstroming van Nieuwkuijk in 1880. Eerstgenoemde collecte, waarvoor speciale watersnoodcommissies werden ingesteld en de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen een centrale rol speelde, bracht het enorme bedrag van ruim twee miljoen gulden op. Meijer illustreert dat die giften kwamen van alle standen en geloven, maar tegelijkertijd vooral uit de grote steden in Holland (p. 179). Naast geld werden ook goederen geschonken, zoals een ton zeep, gouden en zilveren sieraden en tabaksdozen. De landgenoten mochten zich met recht lid voelen van 'een verbeelde gemeenschap van liefdadige Nederlanders' (p. 175).

De opbrengst van de collecte van 1881 stak hier met ruim een half miljoen gulden een beetje schril bij af. Toch kreeg ook deze overstroming veel aandacht. Anders dan in 1825 kwam die opbrengst niet langer vooral uit de (grote) steden in het westen. De centrale rol lag niet langer bij eerdergenoemde Maatschappij, maar bij de Algemeene Vereenigde Commissie tot leniging van Rampen door Watersnood te Amsterdam. Voor het eerst was er ook een rol voor vrouwenorganisaties. Een ander belangrijk verschil was dat geloofskwesties gingen domineren (pp. 204-209). Moesten Hollandse protestanten wel geld doneren aan hun katholieke Brabantse landgenoten? Dat sentiment ging ver. In vijf jaren was de Maas nu al driemaal buiten haar oevers getreden. Men zou, zo werd gesteld, nog geld over hebben van vorige inzamelingen. Er werd zelfs beweerd dat de overstromingen een *verdienmodel* waren geworden en dat het de bewoners zelf waren die hun dijken doorstaken. Met de zo gekoesterde 'gemeenschap van liefdadige Nederlanders' had dit niets meer van doen.

Meijer heeft een mooi proefschrift afgeleverd. Uitstekend geschreven, een heldere en logische opbouw, fraaie illustraties en uitvoerige registers. De trouwe lezer van dit tijdschrift zal gezien onze aandacht voor een aantal eerdere publicaties van Lotte Jensen sommige elementen mogelijk herkennen. Meijer plaatst die elementen evenwel in het teken van de natievorming en dat maakt dat je die teksten toch weer anders tot je neemt.

Dan het nieuwe boek van de uitermate productieve Lotte Jensen. Oplettende lezers van dit tijdschrift zullen een flink aantal elementen daarvan zonder twijfel herkennen. Zie haar beschouwingen over watersnoodliederen in TvWG 2019 (pp. 78-91) en over het iconische beeld van het kindje in de wieg in TvWG 2021 (pp. 4-12). Zie tevens mijn recensies van haar oratie *Wij tegen het water* in TvWG 2019 (pp. 124-125) en van Hanneke van Asperen, Marianne Eekhout & Lotte Jensen (red.), *De grote en vreselijke vloed. De Sint-Elisabethsvloed 1421-2021* in TvWG 2022 (pp. 41-43).

Jensen biedt met haar nieuwe boek een prachtig overzicht van onze Nederlandse geschiedenis, die er inderdaad een is van een lange, bijna oneindige reeks watersnoden. 'Stormvloeden en watersnoden waren eerder regel dan uitzondering' (p. 12). Haar boek is vlot geschreven, prachtig geïllustreerd en voorzien van een stevig notenapparaat en adequate registers. De nauwkeurige lezer zal het opvallen dat haar oratie uit 2018 nog de titel *Wij tegen het water* droeg

en haar nieuwe boek de titel *Wij en het water draagt*. Een klein, maar niet onbelangrijk verschil, dat in de epiloog min of meer impliciet wordt uitgelegd: 'De gedachte is dat we niet in strijd met het water leven, maar samen met het water' (p. 249). Jensen weet de lezer ook te pakken. In de proloog gaat zij op zoek naar een verdwenen foto van haar opa, die volgens haar vader in 1953 intensief betrokken was bij de noodhulp vanuit Denemarken aan Nederland. Een zoektocht die pas vele jaren later resultaat opleverde. De bewuste foto staat op pagina acht in het boek. In het hoofdstuk over internationale solidariteit komt de grote rol van Denemarken bij de internationale hulpverlening en de rol van haar opa nog uitgebreid terug (p. 182-187).

Het boek bevat acht hoofdstukken over achtereenvolgens het kindje in de wieg, de waterwolf, watersnoodliteratuur, rolmodellen, nationale liefdadigheid, internationale solidariteit, watersnoodliederen en materiële en visuele herinneringscultuur. Voor een deel zijn die onderwerpen als gezegd reeds eerder in dit tijdschrift aan de orde geweest. Persoonlijk werd ik bij de rolmodellen (opnieuw) gegrepen door het verhaal van de achttienjarige Duitse Johanna Sebus, die in 1809 vlak over de grens na een dijkdoorbraak haar moeder uit de Rijn redde, maar omkwam toen zij nog meer mensen probeerde te redden (p. 112). Het feit dat in hetzelfde hoofdstuk een gered achtjarig Nederlands meisje dezelfde naam draagt, zal een ommissie zijn (p. 122).

Ook de conclusie in het hoofdstuk over watersnoodliederen dat 'muziek en watersnood onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn en zullen blijven, ook in de toekomst' spreekt aan. Ten slotte vestigt het afsluitende hoofdstuk over materiële en visuele herinneringscultuur mede dankzij de fraaie illustraties de aandacht op een aantal standbeelden en monumenten – *lieux de mémoire* – die zonder uitzondering een bezoek waard zijn. Het tweetal 'sublieme' voorbeelden dat Jensen noemt, het schilderij van Jan Asselijn van de doorbraak van de Sint-Anthonisdijk bij Amsterdam in 1651 en het multimediale monument '1835 + 1' dat sinds 2009 is te zien in het Watersnoodmuseum te Ouwkerk springen er daarbij inderdaad uit (pp. 241-243).

Jensen heeft een prachtig boek uitgebracht dat ongetwijfeld zijn weg naar het grote publiek zal vinden. Dat is belangrijk, aangezien de OESO als bekend in 2014 reeds signaleerde dat het waterbewustzijn van de gemiddelde Nederlander buitengewoon laag is. Dit boek van Jensen kan ertoe bijdragen dit bewustzijn te vergroten en alleen al daarin ligt de grote betekenis van haar boek.

Mooi is voorts dat zij niet alleen teruggrijpt naar het verre verleden, maar tevens aandacht schenkt aan contemporaine ontwikkelingen. In dat kader is onder meer ruimte voor het indrukwekkende gedicht 'Hetzelfde water' van Gerrit Komrij, de roman *De verdronkene* van Margriet de Moor en het lied 'Dankzij de dijken' van Freek de Jonge (op de muziek van 'In the Dutch Mountains' van de Nits). Alhoewel ik mij realiseer dat het bijna onmogelijk is om alles te vermelden, had hier een opmerking over het in opdracht van de Limburgse Fanfare St. Martinus te Urmond in 1989 door de Brit Philip Sparke gecomponeerde symfonische gedicht 'The sunken village' niet misstaan. Wie het nog eens afspeelt op YouTube hoort of ziet in die elf minuten het dorp onder het wassende water verdwijnen!

Echt spijtig is dat, nu op diverse plaatsen in het boek (terecht) wordt stilgestaan bij de bijna-ramp van 1995, toen de Waaldijk bij Ochten het dreigde te begeven en 250.000 mensen op stel en sprong geëvacueerd moesten worden, de mooie roman van Willem van Toorn *De rivier* uit 1999 niet wordt vermeld. Spijtig, aangezien dit ook een zekere nuancerende in het betoog van Jensen had kunnen aanbrengen. Nu bestaat dat betoog immers vooral uit het benadrukken van de eensgezindheid, van gemeenschapszin en saamhorigheid in tijden van rampspoed, zoals in 1995 (bijvoorbeeld p. 240). Het beeld van 1995 liet echter bepaald niet uitsluitend saamhorigheid zien. Interbestuurlijk donderde het doordat een Gelderse gedeputeerde de waterschappen niet capabel had genoemd om de noodzakelijke dijkversterkingen daadkrachtig op te pakken. Pas door een excuusbrief van Commissaris van de Koningin Jan Terlouw werden de bestuurlijke gemoederen weer